

Neanderthalers in Noord-Nederland

leven aan de rand van de oerwereld

Marcel Niekus & Evert van Ginkel

Inhoudsopgave

	Voorwoord - <i>Sonja van der Meer, directeur/bestuurder Stichting Het Drentse Landschap</i>	5
	Beleefbare OERprovincie - Kijk op archeologie vanuit het Provinciehuis. <i>Interview met Gedeputeerde Cees Bijl</i>	6
	Inleiding - De Neanderthaler: een nieuwe oude bekende	8
HOOFDSTUK	1 Nieuwe ontdekking van een oude mens - de Neanderthaler komt uit zijn grot interviews met Dick Stapert (p. 24) en Alexander Verpoorte (p. 46) kaderteksten: 'Skeletverschillen Neanderthaler & moderne mens' (p. 30) en 'Kunst & opsmuk' (p. 38)	19
HOOFDSTUK	2 Zoeken naar Neanderthalers in Nederland - van trage start via crisis naar success interviews met nazaten van Hein van der Vliet (p. 70) en Lukas Hoven (p. 79)	51
HOOFDSTUK	3 De Neanderthaler bestaat niet - van mensen, stenen en hun namen interviews met Frits Casparie (p. 90) en Henk Paas (p. 96) kadertekst: 'Het woordenboek van de vuursteensmid' (p. 84)	81
HOOFDSTUK	4 Door ijs, wind en water gevormd - glooiend landschap, scherpe stenen, eerste voetstappen interviews met Ronald van Balen (p. 124) en Johan Jelsma (p. 129) kaderteksten: 'Culturen & tradities' (p. 112) en 'Steentijdvondsten uit 'Doggerland' (p. 118)	105
HOOFDSTUK	5 Neanderthalers in Peest - vuursteen slaan op de rand van de rug interviews met Gijsbert Boekschoten (p. 154) en Sarah Dresscher (p. 165) kaderteksten: 'Jong geleerd, oud gedaan' (p. 162) en 'Boren naar botten' (p. 170)	133
HOOFDSTUK	6 De verbeelding van Peest - zomerluwte en winterkoude interview met Lykke Johansen (p. 184)	175
HOOFDSTUK	7 Wisseling van de wacht - de laatste Neanderthalers en de eerste 'moderne Nederlanders' interview met Wijnand van der Sanden (p. 202)	195
HOOFDSTUK	8 Na de Neanderthaler - de latere prehistorie van de Rug van Zeijen interviews met Kees Verschoor (p. 220) en Albert Broekman (p. 227) kadertekst: Pingo! (p. 232)	217
	Wandelroute Noordsche Veld	237
	De auteurs danken...	240
	Het 'Neanderthaler-project' - deelnemers en andere betrokkenen - <i>Marcel Niekus</i>	242
	'Het spoor van de oudste jagers': een terugblik op twaalf jaar Neanderthaler-onderzoek - <i>Marcel Niekus</i>	244
	Literatuursuggesties	249
	Biografieën auteurs en vormgever/fotograaf	253
	Fotocollage betrokkenen opgraving Peest 2011	254
	Peest in de pers	256

Voorwoord

‘oog-in-oog’ met de Neanderthaler

Homo sapiens heet de soort waartoe wij behoren. ‘Wijze mens’ betekent het. We staan daar denk ik eigenlijk nooit bij stil; we zijn het gewoon. Door dit boek over Neanderthalers in Noord-Nederland beseft ik dat het niet zo gewoon is. Tienduizenden jaren geleden leefden in onze omgeving al ‘voorlopers’ van de mens: de Neanderthalers. Deze soort leefde uiteraard onder totaal andere omstandigheden dan wij, maar toch, het waren net als wij mensen van vlees en bloed. Het is fascinerend om je af te vragen hoe zij geleefd hebben en of wij toen hadden kunnen leven of beter, zouden kunnen overleven in die omstandigheden? Zouden we voedsel weten te vinden, en hoe zouden we omgaan met extreem weer? Zonder elektriciteit en techniek een bestaan opbouwen, maaltijden verzorgen en voor ons nageslacht zorgen? Wie hier langer over nadenkt beseft dat wij, moderne mensen, sinds de Neanderthalers een enorme ontwikkeling hebben doorgemaakt. De huidige mens beseft vaak niet hoe uniek we eigenlijk als soort zijn. Daar mogen we best eens bij stil staan. Door dit boek zal dat in ieder geval gebeuren...

Niet alleen heeft de mens een enorme groei doorgemaakt. Door de huidige stand van de techniek kunnen we steeds meer te weten komen over het leven en de leefomstandigheden van Neanderthalers. Zo zorgen archeologische- en genetische gegevens voor nieuwe inzichten. Zo blijkt dat Neanderthalers bijvoorbeeld lang niet zo primitief waren als we altijd dachten. Wat ook boeit is de vraag waarom ze zijn uitgestorven. Er zijn sterke aanwijzingen dat ze moeilijk konden samen-

werken en dat ze zich moeilijker konden aanpassen aan de veranderende klimaatomstandigheden dan de *Homo sapiens*. Dat laatste is interessant in het licht van de huidige klimaatdiscussies: zijn wij, de mens, in staat om op tijd de juiste antwoorden te vinden op problemen die ontstaan door veranderingen in ons huidige klimaat? En wie verder vooruit kijkt, kan ook de vraag stellen of de mens het eindstadium is of dat onze soort op den duur ook verdwijnt, zoals Yuval Noah Harari in zijn boeken *Sapiens* en *Homo Dues* voorspelt.

U zult in dit boek geen antwoorden vinden op toekomstvragen, maar het boek geeft wel een boeiend beeld van de geschiedenis van de Neanderthalers in Noord-Nederland. Het zal bovendien soms voelen alsof je letterlijk ‘oog-in-oog’ met hen staat.

Dit boek kon alleen maar worden gemaakt omdat een aantal mensen een droom hadden: zij wilden alle informatie die er over Neanderthalers in Noord-Nederland is, voor de ‘gewone’ lezer toegankelijk maken. Dat dit uiteindelijk gelukt is, is te danken aan het tomeloze doorzettingsvermogen van Wim van der Wijk en Frans de Vries en de deskundige inzet van Marcel Niekus en Evert van Ginkel. Zij wisten Het Drentse Landschap en andere subsidieverstrekkers ervan te overtuigen dat er een uniek verhaal lag dat verteld moest worden. Ik ben ze daar heel dankbaar voor... want, de wereld tolt, maar als je dit boek leest, sta je even stil bij een ongelooflijk interessante periode in de geschiedenis van de mensheid.

Sonja van der Meer

Directeur/bestuurder

Stichting Het Drentse Landschap

Nog eerder dan Boucher de Perthes (p. 25) had de Engelse hoogwaardigheidsbekleder John Frere de samenhang herkend tussen vuurstenen werktuigen, zoals deze fenomenale vuistbijl uit het Engelse Hoxne, en fossiele botten. Ook vermoedde hij er de hoge ouderdom van, al kon hij daar geen schatting van geven. Hij was met zijn inzichten zijn tijd dan ook tientallen jaren vooruit.

Johann Fuhlrott wordt nu gezien als een van de grondleggers van de paleoantropologie, maar toen hij zijn bevindingen over de botresten openbaar maakte, was dat nog zeker niet het geval. Hij publiceerde die onder de titel *Menschliche Ueberreste aus einer Felsengrotte des Düsselthals* (!) in 1859, hetzelfde jaar waarin Darwins baanbrekende *On the Origin of Species* het licht zag. De botten zouden volgens Fuhlrotts voorzichtige formulering 'kunnen leiden tot de opvatting dat ze uit het voorhistorische tijdvak stammen (...) en zodoende ooit hebben toebehoord aan een *urtypisches* individu van onze soort.' De oermens stapte, na lange afwezigheid, het toneel van de wereldgeschiedenis op. Dat ging niet van harte, want lang niet iedereen was bereid die oermens als lid van de menselijke familie toe te laten. Sommigen wezen de 'lange chronologie' van de geschiedenis af als onchristelijke nieuwlichterij. Anderen moesten erg wennen aan het idee dat er menselijke voorgangers waren geweest die er anders hadden uitgezien dan zij, en al helemaal, toen die later in verband werden gebracht met (mens) apen.

Het krantenbericht van 9 september 1856 dat de vondst van de botten meldde, suggereerde nog dat ze met een 'Midden-Europees oervolk' of zelfs met de Hunnen van Attila in verband stonden. Dat was welwillender dan de reactie van Duitse geleerden, van wie velen zowel de opvattingen van Darwin in het algemeen als van de interpretatie van de Neanderthalerbotten in het bijzonder afwezen. Rudolf Virchow, de absolute Duitse autoriteit in die dagen op het gebied

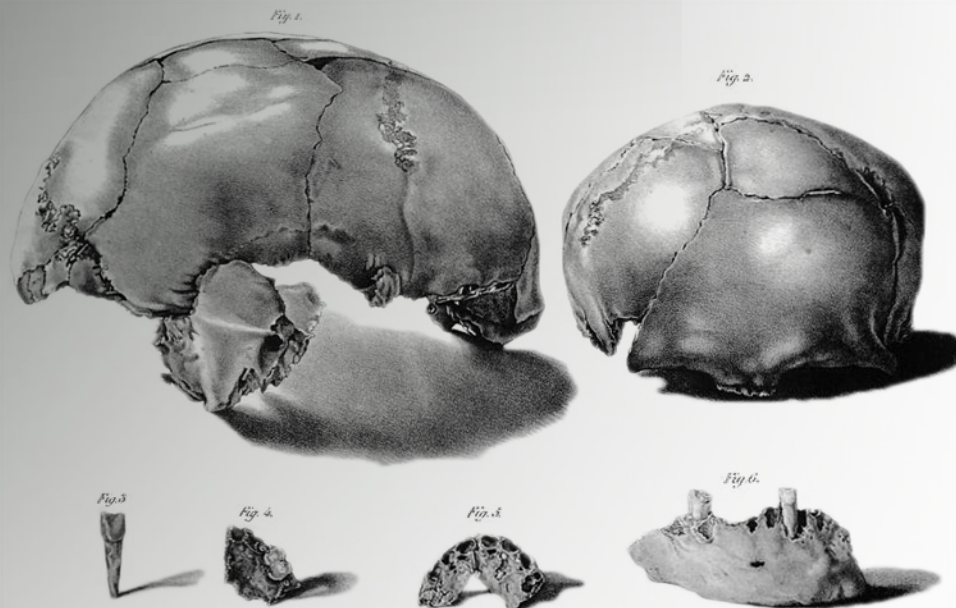
van de menselijke anatomie, sabelde Fuhlrotts conclusie dat zijn skeletvondsten bij een prehistorische menssoort hoorden, met kracht neer. Het waren, stelde hij, de resten van een veel recenter skelet, met duidelijke sporen van vervorming door rachitis ('Engelse ziekte'). Een Kozak wellicht, jammerlijk omgekomen tijdens de napoleontische oorlogen. Virchow was geen behoudend man, integendeel; maar de nieuwe inzichten rond onbekende menssoorten weigerde hij te accepteren, zoals zovelen in die tijd. Hij zette daarmee het Duitse onderzoek naar de vroege mens voor lange tijd op achterstand, want zijn autoriteit was onbetwist. In het buitenland begon de oermens echter aan een onstuitbare opmars.

Nieuwe vondsten en een plaats in de geschiedenis

Het was alsof de wereld op de ontdekking in het dal van de Düssel had zitten wachten. Overal herinnerde men zich vondsten die in de decennia ervoor waren gedaan: grove vuurstenen werktuigen die met fossiele dieren- of zelfs mensenbotten samen waren gevonden in Engelse, Belgische, Franse en Duitse grotten en groeven. De aanvankelijke scepsis die we ook zagen bij de Neanderthalvondsten – waren dit wel oude botten? Waren die vuurstenen werktuigen niet gewoon van primitieve Kelten of andere uit de Oudheid bekende volkeren? – werd rond 1860 overwonnen. Men leerde systematisch opgraven, in plaats van het opspitten van vondsten uit willekeurig gedolven kuilen. Doordat men steeds beter inzicht had gekregen in de manier waarop bodemlagen werden gevormd – de leer van de stratigrafie, door Lyell en anderen gepropageerd – kon men zich er nu werkelijk van overtuigen dat bepaalde werktuigen waren gemaakt en gebruikt in een tijd dat er neushoorns en olifanten in Europa rondlie-

Een nog onopgehelderd Nederlands Neanderthaler mysterie is deze menselijke onderkaak, gevonden in 1957 in een schelpenhoop bij Brielle met materiaal dat uit de Westerschelde bij het Zeeuwse Ellewoutsdijk was opgezogen. De kaak werd indertijd al voorzichtig toegeschreven aan een Neanderthaler. Het origineel is sindsdien in het ongereede geraakt; dit is een afgietsel dat gelukkig wel bewaard is gebleven. Opvallend is het ontbreken van een duidelijke kin, een kenmerk dat bij moderne mensen wel ontwikkeld is. Helemaal zeker is de determinatie niet, maar we weten nu, dat de Noordzeebodem inderdaad Neanderthalerresten bevat (zie p. 77).

Gemiste kansen voor de ontdekkers van de Neanderthalerresten uit Gibraltar (**boven**) en Engis (**rechtsboven**). Alle zijn gevonden vóór Fuhlrotts ontdekking in het Neanderthal, maar werden in hun tijd niet op waarde geschat. Engis ligt in België, maar behoorde ten tijde van de ontdekking in de jaren '20 van de 19de eeuw tot het Koninkrijk der Nederlanden. Datzelfde geldt voor Smeermaas bij Maastricht, waar in diezelfde tijd een mogelijke – sindsdien zoekgeraakte – Neanderthalerkaak werd ontdekt (**linksmidden**).

pen. De makers moesten dus wel heel, heel lang geleden hebben geleefd.

Er kwamen ook al snel nieuwe skeletvondsten aan het licht, die in verband gebracht konden worden met de nieuwe menssoort. In 1864 diepte men uit een kast in Gibraltar een Neanderthalerschedel op die daar al in 1848 was gevonden, maar nu pas herkend werd voor wat hij was. Nog weer veel eerder, bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart tussen 1815 en 1823, waren bij Smeermaas in de buurt van Maastricht fossiele botten van uitgestorven dieren als olifanten gevonden, maar ook een menselijke kaak. De vondsten werden in 1823 gepubliceerd door de Maastrichtse meteoroloog Guillaume Crahay. Zes jaar later werd het schedeldak van een Neanderthalerkind gevonden in een grot bij Engis, niet ver van Luik, toen nog deel van het Koninkrijk Nederland. Het duurde tot 1936 voordat men zich realiseerde waar het om ging. In dat jaar was de ontdekker, de in Den Haag geboren legerarts Philippe-Charles

Schmerling, precies een eeuw dood. De eerste Neanderthaler lijkt dus te zijn gevonden door een Nederlander, in toenmalig Nederland, en had de *Homo engisiensis* (of misschien zelfs de *Homo smeermasiensis*) kunnen heten. Het kan niet eens veel gescheeld hebben; niemand minder dan de grote Lyell zelf bezocht Schmerling persoonlijk en bekeek zijn vondsten,

De Nederlandse militaire arts Philippe-Charles Schmerling (1790-1836) was de eerste die de schedelresten van een Neanderthalerkind uit Engis beschreef. De betekenis van zijn vondst werd pas een eeuw na zijn dood ingezien.

Kunst & opsmuk van *hashtags* en hangers

Neanderthalers graveerden soms ook lijnen in de cortex van vuurstenen artefacten, zoals dit exemplaar met zigzag-graveringen uit de grot Kiiik-Koba op de Krim laat zien. De afslag is iets meer dan 3 cm lang.

De Neanderthalers waren mensen. Sterke mensen, intelligente mensen. Daarover is iedereen het tegenwoordig wel eens. Maar waren ze ook in staat tot creatieve uitingen, tot het scheppen van beelden die de natuurlijke werkelijkheid nabootsten of verbeelden? Dat is nog een punt van discussie, al zijn de laatste jaren aanwijzingen gevonden dat in de Neanderthaler ook een (abstract) kunstenaar kon schuilen.

Gorham's Grot op de Rots van Gibraltar is een van de belangrijkste vindplaatsen in Europa wat Neanderthalerbewoning betreft. In 2012 werden op de vloer van de grot een paar diep ingekraste lijnen in een dambordpatroon blootgelegd. De lijnen lagen onder een laag waarin zich artefacten van Neanderthalers bevonden. Zo weten we dat de gravure niet door moderne mensen gemaakt is.

Van heel recente datum (2018) is de ontdekking van de lijnen die met rode oker zijn aangebracht op een wand in de grot van La Pasiega, in Noordwest-Spanje. Dit enorme grottencomplex kent een grote hoeveelheid en variëteit aan wandschilderingen en gravures. Het merendeel dateert uit het Jong-Paleolithicum, maar met een geavanceerde dateringstechniek is aangetoond dat deze laddervormige afbeelding ouder is dan 64.000 jaar en dus door Neanderthalers gemaakt moet zijn.

De laddervormige schildering in de grot van La Pasiega. De constellatie aan schilderijen waar het laddervormige patroon toe behoort, wordt wel de La Trampa groep genoemd. De aangebrachte motieven dateren overigens niet allemaal uit de Neanderthaler-periode; er zitten ook bij die veel jonger zijn.

Hoewel sieraden heel kunstzinnig kunnen zijn uitgevoerd, is het toeven van het lichaam niet hetzelfde als een creatieve uiting. Het getuigt wel van een bijzondere kijk van het individu op zijn of haar plaats op de wereld en in de samenleving. Uit de Grotte du Renne (de 'Rendiergrot') in de Franse Bourgognestreek waren al heel lang hangers en kralen van schelpen, ivoor en dierlijk bot bekend. Men nam aan dat ze door 'moderne' mensen waren vervaardigd, tot in 2016 de botten werden gedateerd van een jong kind, die zich in dezelfde laag bevonden. Hoewel de ouderdom van

De 'hashtag' in Gorham's grot, Gibraltar. De gravering bestaat uit honderden ingekraste lijnen en beslaat een oppervlak van ongeveer 300 cm².

Verschillende sieraden met doorboringen en groeven uit de Grotte du Renne bij Arcy-sur-Cure, waaronder dierentanden, botten en een fossiel (linksonder). Deze exemplaren behoren zeer waarschijnlijk tot het Châtelperronien, een cultuur van de laatste Neanderthalers.

Een van de doorboorde schelpen die gevonden zijn in de grot Cueva Antón in Zuidoost-Spanje, met aan de buitenkant resten van oker. Deze vondst, met een ouderdom van rond 50.000 jaar, wordt gezien als sieraad van een Neanderthaler. Overigens kennen we ook aanwijzingen voor het gebruik van oker door vroege Neanderthalers zoals in de groeve Belvédère bij Maastricht.

42.000 jaar zowel op Neanderthalers als op moderne mensen betrekking kan hebben, toonde nader onderzoek aan dat het hier om een Neanderthalerkind gaat, en dat de sieraden dus ook aan Neanderthalers mogen worden toegeschreven.

Een ondiepe grot bij de Kroatische plaats Krapina was al bekend als vindplaats van Neanderthalerresten toen keizer Franz Joseph van Oostenrijk hier nog regeerde. Tussen de honderden mensenbotten werden ook acht adelaarsklauwen opgegraven. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat de klauwen deel uitmaakten van een ketting. Die zou 130.000 jaar geleden door een Neanderthaler (m/v) zijn gedragen. Als functie en datering kloppen, is dit het oudst bekende teken van symbolisch denken van de Neanderthaler.

Inkervingen, afgeronde snijsporen en gepolijste vlakken op deze klauwen wijzen op gebruik als sieraden.

De vindplaats van de eerste Neanderthalervondst uit Drenthe, de vuistbijl van Anderen, ligt aan de rand van de Scheebroekenloopje. Dit is een zijtak van het Rolderdiep dat rechts op foto goed te zien is. De vuistbijl is gevonden in een van de houtwallen in het midden van de foto. Rechts is een deel van het Balloërveld te zien.

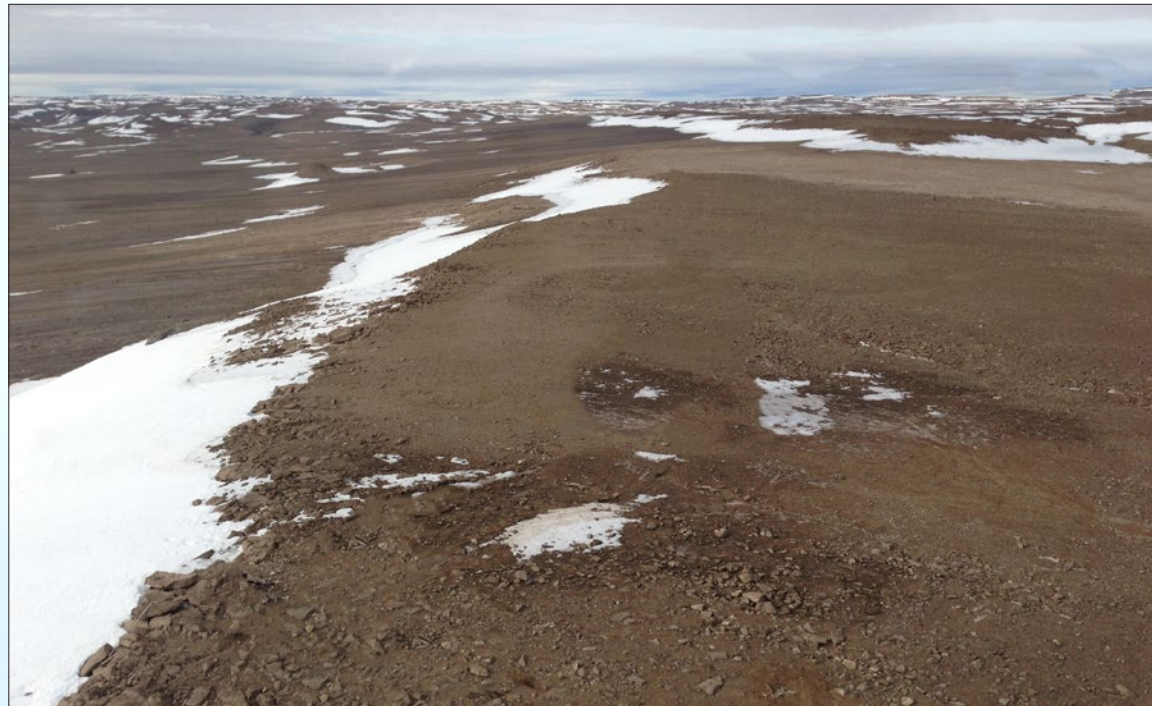

Door ijs, wind en water gevormd - glooiend landschap, scherpe stenen, eerste voetstappen

In veel opzichten is dit een boek over extremen. Extreem vanwege de lange tijd die is verstreken tussen onze tijd en die van de Neanderthalers; extreem waren vaak de omstandigheden waarin zij verkeerden, en extreem klein is, ten opzichte van lange tijdsduur waarin zich alles afspeelde, de hoeveelheid gegevens waarop ons verhaal berust. We hebben het immers over vrijwel onbewoonde landschappen die zich alleen laten vergelijken met de toendra's in het noorden van Canada of Afrikaanse savannes, en over tijdvakken van ettelijke tienduizenden jaren. Dat vergt het nodige voorstellingsvermogen van de lezer.

Die moet zich er bovendien van bewust zijn, dat alle kennis waarop de inzichten in dit boek berusten, nog maar kort geleden is verzameld. De tamelijk recente ontdekking van de Neanderthalers zelf is in de vorige hoofdstukken al beschreven. Kennis over het landschap en het klimaat waarin zij leefden, is ook nog maar betrekkelijk jong. Het idee dat delen van Europa ooit bedekt zijn geweest door immense ijskappen, ontstond pas twee eeuwen geleden; de term 'ijstijd' is voor het eerst voorgesteld in 1837, en het duurde daarna nog enkele decennia voordat het een algemeen geaccepteerde gedachte werd. De effecten van de ijstijd (of

Devon Island ligt in de ijszee ten noorden van Canada, is 25% groter dan Nederland en geheel onbewoond. In het desolate landschap, waar in de gunstiger gelegen delen alleen wat muskusossen en kleine vogels en zoogdieren leven, liggen de temperaturen 's zomers rond de 10°C, in de winter zakkend tot onder de -50°C. Er valt heel weinig neerslag. Zo kunnen we ons het noorden van Nederland voorstellen in het Laat-Pleniglaciaal, de koudste fase van de Weichsel-ijstijd. Zo extreem hadden de Neanderthalers het nooit meegemaakt.

keileem

dekzand

keizand

Peelo-zand

In dit bodemprofiel bij Donderen, onderdeel van het aardkundige monument 'Steilrand Donderen', zijn afzettingen en andere verschijnselen uit drie ijstijden te zien. Onderin liggen smeltwaterafzettingen (Peelozand) uit de Elsterien, gevolgd door keileem uit de Saalien en het verweringsresidu daarvan, het keizand. Hierboven ligt een pakket dekzand, in verschillende fasen afgezet tijdens het laatste deel van de laatste Weichselien.

spiegelstijging ten gevolge van het smelten van de ijskap. In de beekdalen en depressies groeide veen. In de postglaciale wildernis van het warme Eemien leefden dieren die wij nog steeds in onze bossen aantreffen – wilde zwijnen, edelherten en reeën – maar ook 'Afrikaanse' soorten als hyena's, leeuwen, nijlpaarden en bosolifanten. In het Weichselien, de periode die in dit boek centraal staat, komt in Noordwest-Europa de mammoetfauna voor. Hieronder bevinden zich de wolharige mammoet, de wolharige neushoorn, reuzenherten, rendieren, wilde paarden, wilde ezels, leeuwen, hyena's en beren. Naast deze megafauna kwamen natuurlijk ook veel kleine dieren voor zoals de poolhaas en poolvos, maar ook woelmuizen en lemmingen, om er maar een paar te noemen. Ten slotte maakte ook onze 'Nederlandse' Neanderthaler 'Krijn' (zie p. 77) deel uit van de mammoetsteppe.

Voor een jagende Neanderthalergemeenschap moet het er goed toeven geweest zijn. Het klimaat was aangenaam, en ook zonder de beschutting van grotten of *abri's* viel hier te overnachten, zeker 's zomers. Een leger van takken, bladeren en huiden, aangevuld met een vuurtje, volstond. Water was er in overvloed. De bossen en vooral de randen van de moerassen leverden eetbare planten, vruchten en wortelstokken.

Óf ze die aten in onze contreien, en zo ja welke, is bij gebrek aan harde gegevens niet te zeggen. Wel weten we uit onderzoek dat het dieet van de Neanderthaler per gebied varieerde, en dat ze zeker in zuidelijker gebieden ook plantaardig

Keizand bestaat vaak uit een pakking van stenen en stukken vuursteen, gemengd met dekzand.

2

3

4

5

6

7

Niet een van deze dieren die tot het begin van de laatste ijstijd Nederland en de Noordzeevlakte bevolkten, komt hier nog voor, en alleen de bruine beer (1) en het rendier (4) lopen nog op aarde rond. De steppewisent (2), de fameuze wolharige mammoet (3), het wilde paard (5), de wolharige neushoorn (6) en het inderdaad reusachtige reuzenhert (7) zijn in of kort na het Weichselien uitgestorven. De dieren zijn niet in verhouding afgebeeld; zie daarvoor de afbeelding op de volgende pagina.

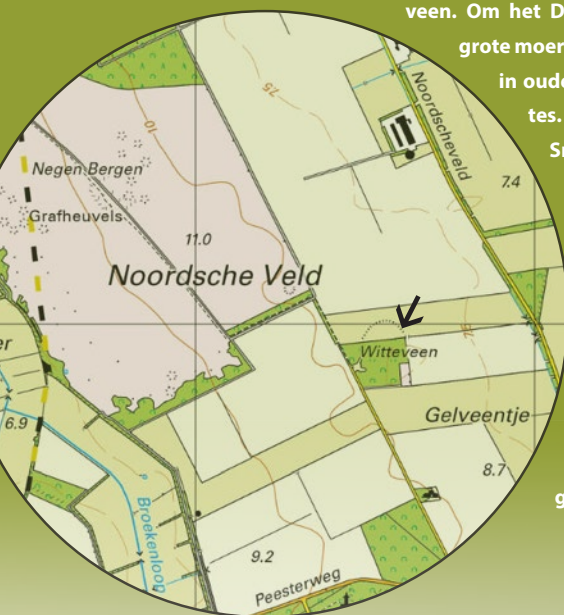
Pingo! De verrassende achtergrond van kleine meren en moerassen

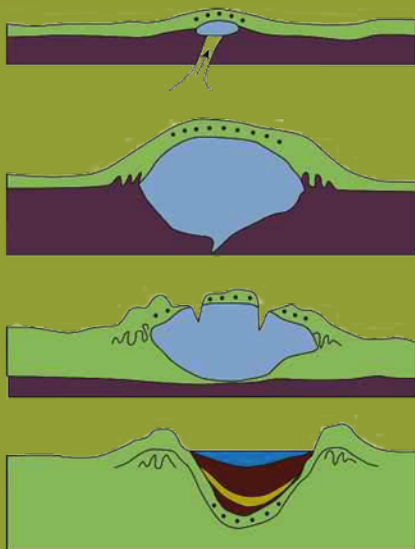
Drenthe en het aangrenzende hoge deel van Fryslân zijn niet alleen omringd, maar ook bespikkeld met veen. Om het Drents-Fries Plateau lagen vroeger grote moerassen, na de laatste ijstijd gevormd in oude smeltwaterdalen en andere laagtes. De namen Bourtangerveen en Smilderveen getuigen nog van die, nu voor het overgrote deel ontgonnen, hoogveengebieden.

Daarnaast laat de hoogtekart van het plateau hier en daar hele groepen kleine en grotere cirkelvormige spikkels zien, net als kraters op een kaart van het maanoppervlak. Op de topografische kaart heten die ook vaak

'-veen', zoals bij Zeijen en Peest het Witteveen, het Bollenveen en het Bolveen. Nog steeds zijn het drassige plekken, of staat er water, doordat vroegere generaties het veen hebben gewonnen voor eigen gebruik. Toen het nog hoogveenmoerasjes waren, hadden ze een bijzondere betekenis voor de bewoners van de streek. De eerste jagers die aan het einde van de laatste ijstijd hierheen trokken, sloegen er hun kamp op; de latere boeren zagen er vooral geheimzinnige plekken in, waar de sterveling in contact kon komen met de wereld van de hogere machten. Het is zeker niet zonder reden dat aan de rand van het Witteveen een hunebed is opgericht en veel later een groot omheind terrein is aangelegd. De vele runderbotten en potten die uit het Bollenveen te voorschijn zijn gekomen, hebben zeker ook een rituele achtergrond.

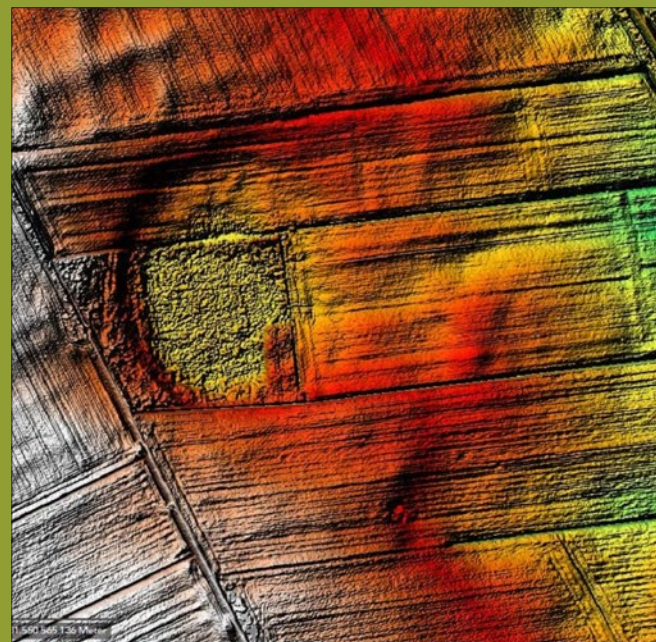
Op deze impressie van een pleniglaciaal Noord-Nederlands landschap zijn zowel een pingo (links) als een pingo-ruïne te zien. Deze meertjes mochten zich later, toen de ergste kou was geweken en alle pingo's waren ingestort, verheugen in de belangstelling van de eerste jagers die het gebied betraden.

Schematische weergave van het ontstaan van een pingo-ruïne. De eigenlijke pingo was de berg van door bevroren grondwater omhoog gedrukte bovengrond.

Wat zouden de prehistorische boeren hebben opgekeken als hun was uitgelegd, hoe die veentjes zijn ontstaan, en hoe wij ze nu noemen. 'Pingo-ruïnes', heten ze officieel, ook wel afgekort tot 'pingo', maar dat is eigenlijk foutief. Pingo is een begrip uit de taal van de Inuit, de bewoners van Noord-Canada en Alaska, en betekent zoiets als 'berg die groeit'. In hun woongebied kun je die bergen ook zien: opvallende heuveltjes van enkele tot ruim 10 meters hoog en tientallen meters doorsnee, middenin het vlakke, permanent bevroren land. Ze 'groeien' omhoog doordat een enorme ondergrondse plak ijs de bovenliggende grond opduwt. Zo'n ijs 'lens' ontstaat op zijn beurt doordat smeltwater dat 's zomers in de bodem doordringt, 's winters befrist en onder bepaalde omstandigheden een steeds grotere ijsmassa vormt. Die drukt de bovengrond omhoog. Zo gaat dat nog steeds in de permafrostgebieden van Canada, en zo ging het ook in Noord-Nederland aan het eind van de Weichsel-ijstijd.

Pingo-ruïnes staan volop in de belangstelling van geologen, archeologen en biologen, die er allemaal onderzoeksmateriaal vinden. Zo bestudeerden fysisch geograaf Anja Verbers (Landschapsbeheer Drenthe) en haar collega's de ontstaansgeschiedenis van het Witteveen, een pingo-ruïne aan de zuidostrand van het Noordsche Veld.

Toen daaraan een einde kwam en de temperaturen stegen, smolten de ijslenzen, waarna een cirkelvormig gat in de ontdooide bodem achterbleef, met een rand van opgeduwde grond eromheen. Zo raakte het land bezaaid met 'pingo-ruïnes', waarin aanvankelijk water stond maar die later opgevuld raakten met hoogveen. Honderden grote en kleine van deze bijzondere aardkundige elementen bepalen nog steeds het noordelijk keileem- en dekzandlandschap. Het moet een spectaculair gezicht zijn geweest toen het evenzoveel heuveltjes waren in de kale poolsteppe! Maar we weten niet of iemand ze ooit heeft gezien – de Neanderthalers waren al uitgestorven toen ze ontstonden, en ze waren mogelijk al ontdooid toen de eerste *Homo sapiens*-jagers hier ten tonele verschenen. We moeten het doen met onze geologische kennis en met de mooie kleine natuurgebieden die veel pingo-ruïnes nu voor een groot deel zijn.

Boven - Het Witteveen begon als ijsheuvel, werd een rond meertje, groeide dicht en veranderde in een hoogveenmoeras, werd uitgeveend en werd weer een meer, om tenslotte alsnog dicht te groeien. Vandaag de dag is het een drassige laagte, die zowel in het terrein als op de AHN-opname (Actueel Hoogtebestand Nederland) goed waar te nemen is.

Neanderthalers in Noord-Nederland

Ongeveer 50.000 jaar geleden bivakkeerde een groepje Neanderthalers op de spaarzaam begroeide flank van de Rug van Zeijen. De plek in het toenmalige steppe-achtige landschap was zorgvuldig gekozen: hij bood uitzicht over het oerstromdal van het Oostervoortschediep, dat destijds vele meters lager lag dan tegenwoordig. Na een succesvolle jacht in de brede dalvlakte, slachtten ze hun buit met vuurstenen vuistbijlen en messen op de hoger gelegen rug. Gebroken en andere onbruikbaar geraakte gereedschappen lieten ze op de kampplaats achter.

Deze restanten van hun verblijf werden in 2007 ontdekt op een akker tussen Peest en Donderen. Ze vormen nu, 40.000 jaar na het uitsterven van de Neanderthaler, belangrijke studieobjecten voor archeologen. Sinds de ontdekking is de vindplaats 'Peest' uitgegroeid tot de belangrijkste informatiebron over deze vroege periode ten noorden van de grote rivieren. Samen met andere vindplaatsen in Noord-Nederland getuigt hij van de aanwezigheid van onze uitgestorven neef aan de rand van zijn verspreidingsgebied.

In dit rijk geïllustreerde boek worden de oudste bewoners van het Drents-Friese keileemplateau voor het voetlicht geplaatst. Centraal staat de Neanderthaler-vindplaats, waarvan naast veel bijzondere voorwerpen ook speciaal gemaakte reconstructietekeningen worden afgebeeld. Deze en andere Noord-Nederlandse vondsten worden geplaatst in een breder Nederlands en Europees kader, zowel vanuit historisch, geologisch, landschappelijk als archeologisch perspectief.

>g uitgeverij
koninklijke van gorcum

Het Drentse Landschap

9 789023 257639 >